

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК АГРОПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: НАПРЯМИ І ПРІОРИТЕТИ

ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE: DIRECTIONS AND PRIORITIES

УДК 338.432

Черкасова Т.І.

к.е.н., професор, професор
кафедри економіки підприємств
Одеський національний
політехнічний університет

Стоянова Н.О.

студентка
Одеський національний
політехнічний університет

У статті розглянуто особливості діяльності підприємств аграрного сектору України, визначені наявні проблеми економічного розвитку та чинники впливу. Розглянута пріоритетність сільськогосподарських культур для агробізнесу. Досліджені підходи до отримання сільськогосподарської продукції з доданою вартістю. Надана характеристика банківських програм короткострокового та інвестиційного кредитування аграрних підприємств.

Ключові слова: економічний розвиток, аграрний сектор економіки, додана вартість, фінансування.

В статье рассмотрены особенности деятельности предприятий аграрного сектора Украины, определены имеющиеся проблемы экономического развития и факторы, влияющие на его уровень. Рассмотрена приоритетность сельскохозяйственных культур

для агробізнесу. Исследованы подходы к получению сельскохозяйственной продукции с добавленной стоимостью. Дана характеристика банковских программ краткосрочного и инвестиционного кредитования аграрных предприятий.

Ключевые слова: экономическое развитие, аграрный сектор экономики, добавленная стоимость, финансирование.

The article considers specific features of agrarian ukrainian enterprises activity. The article specifies existing challenges in economic development and factors, that are influencing its level. Priority of agricultural products using for business is considered. Approaches to obtaining agricultural products with added value are explored. Characteristics of bank programs for short-term and investment lending are given for agricultural enterprises.

Key words: economic development, agrarian sector of the economy, value added, financing.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс є однією з найбільш важливих сфер української економіки, центральною ланкою якої є сільське господарство. Сьогодні сільське господарство розглядають не тільки як основу забезпечення населення якісними продуктами, постачальника сировини для окремих галузей переробної промисловості, складову економічної безпеки країни, але і як сектор економіки, який є основою нарощення її експортного потенціалу. Так за даними Державної служби статистики у 2016 році частка АПК у ВВП країни відповідала 12%, а частка сільськогосподарської продукції у експорті країни була на рівні 35,5%. Все це свідчить про значимість сільського господарства для забезпечення економічного зростання країни.

Однак значний потенціал цього сектору економіки потребує уваги до питань його подальшого нарощення, а головне – суттєвих зусиль щодо його ефективної реалізації. Для аграрної сфери характерним є коливання індексу сільськогосподарської продукції по роках, що свідчить про значний вплив зовнішніх чинників на результативність діяльності підприємств. Так цей індекс у 2016 р. порівняно з 2015 р. становив 109,8%, а у 2017 р. порівняно із 2016 р. становив – 96,1% [1].

Сьогодні стан української економіки характеризується значною нестійкістю, загострюється конкурентна боротьба між господарюючими суб'єктами, збільшується вплив зовнішніх чинників. Особливе значення має прагнення реалізувати модель сталого розвитку економіки країни, яка передбачає урахування екологічних наслідків діяльності окремих підприємств.

За даних обставин процес прийняття рішень вибору стратегії і тактики розвитку аграрного підприємства стає вкрай складним та відповідальним, що змушує впроваджувати в управлінську діяльність нові підходи і методи, всебічно обґрунтовувати напрями розвитку та визначати його пріоритети на окремих етапах життєвого циклу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням економічного розвитку в сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки присвячені роботи багатьох учених, зокрема М.М. Дорош-Кізіма [2], Я.А. Жаліла [3], М.Ф. Кропивко, Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка [4], М.І. Пугачова [5], П.Т. Саблука [6], Шубравскої О.В. та інших. В їх працях розглянуті питання необхідності створення сприятливого ринкового середовища та інвестиційного клімату, наданий аналіз проблем фінансування аграрного сектору та обґрунтована необхідність державної підтримки підприємств АПК, визначені проблеми становлення інноваційна модель розвитку аграрного сектору та вплив сучасних інституційних змін на діяльність окремих підприємств та інші. Однак, урахуовуючи все вище зазначене, дослідження напрямків та пріоритетів економічного розвитку аграрних підприємств на сучасному етапі реалізації реформ у аграрному секторі економіки країни залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика особливостей, визначення напрямів та пріоритетів економічного розвитку аграрних підприємств на сучасному етапі реалізації реформ у аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Економічний розвиток агропромислового сектора є одним з ключових напрямів сучасної економічної політики держави тому, що саме він є запорукою рішення економічних та соціальних проблем, основою продовольчої безпеки країни та зростання експорту. В умовах структурної перебудови вагомість вкладу в економіку саме агропромислового підприємств постійно зростає.

Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) постійно зростала з 151,0 млрд. грн. у 2000 році до 254,6 млрд. грн. у 2016 році. Важливим є зростання за цей же період продукції рослинництва більш ніж у 2 рази: з 92,8 млрд. грн. до 185,0 млрд. грн.

Слід відмітити, що за період реформування агропромислового сектору сільське господарство із збиткового стало не тільки прибутковим, але й вносить значний вклад у формування бюджету країни. Так у 2010 році рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств був на рівні 24,5 %, у 2015 та 2016 роках цей показник склав вже відповідно 43,0% та 32,7%. Це особливо показово на тлі загального від'ємного фінансового результату підприємств України протягом останніх трьох років. Якщо у 2010 році 30,4% аграрних підприємств одержали чистий збиток, то у 2016 році їх частка скоротилася до 11,7% [7, с. 296].

Вступ України у СОТ у 2008 році, стабільність у реалізації заходів реформи у аграрній сфері, відсутність втручання у прийняття господарських рішень окремими суб'єктами господарювання, спеціальний режим оподаткування, зростання обсягів та підтримка пріоритетності експорту сільськогосподарської продукції – все це різко підвищило інвестиційну привабливість аграрного сектору, вплинуло на рівень підприємницької активності у цієї сфері економіки. Як результат, капітальні інвестиції у цю сферу діяльності стабільно зростали (окрім 2014 року), а у 2016 році індекс капітальних інвестицій склав 149, 5% до попереднього року. Інвестиції у 2016 році були на рівні 50484 млн. грн., що відповідає 14,1% від загального рівня [7, с. 363].

Значне економічне зростання аграрного сектору України пояснюється перш за все наявністю унікального ресурсу – чорнозему та сприятливими кліматичними умовами, що на сьогодні є головною конкурентною перевагою нашої країни на світовому ринку сільгосппродукції. Однак за оцінками фахівців по рівню впровадження сучасних технологій агропромислового виробництва, використання інноваційних сортів культур (гібридів) як української, так й іноземної селекції, підвищення рівня продуктивності праці, підприємства аграрного сектору мають значні резерви. Аналіз особливостей сучасного стану сільськогосподар-

ського виробництва дозволив виявити наступні проблеми, рішення яких забезпечить подальший економічний розвиток аграрної сфери економіки..

Проблема забезпечення відновлення ґрунтів. Практика свідчить, що сьогодні українські аграрні підприємства концентруються на виробництві пшениці, ріпаку, соняшнику, сої, ячменю і кукурудзи. У таблиці 1 надана характеристика пріоритетності окремих видів сільськогосподарських культур для агробізнесу.

Аналіз даних таблиці дозволяє зробити наступні висновки:

- посівні площі під зернові та зернобобові культури в цілому суттєво не зросли, але змінилася їх структура. При постійному зменшенні площі під ячмінь, значно зросли площі під кукурудзу (у 3,31 рази) та більш ніж на 10% зросли площі під пшеницю;

- динаміка виділення посівних площ під соняшник, сою та ріпак має характер стійкого зростання. За період, що розглядається, площі під соняшником зросли майже у 2 рази, ріпаком – у 3,63 рази, а під сою – у 28,5 раз;

- динаміка виробництва самих культур свідчить про темпи зростання, які значно випереджають темпи зростання посівних площ, що може пояснюватися тільки зростанням урожайності окремих сільськогосподарських культур. Так у період, що розглядається, аграрії збільшили врожайність ріпаку з 8,5 ц/га до 25,7 ц/га [8].

З урахуванням рівня світових цін на окремі сільськогосподарські культури, рівня попиту на них, вибір пріоритетів закономірний. У 2016 – 17 маркетинговому році Україна виробила 1,2 млн. т. ріпаку, з яких експортувала 1 млн. т. За результатами цього маркетингового року Україна на третьому місці в світі за експортом ріпаку. Головним імпортером виступають країни ЄС. У 2016 – 17 маркетинговому році сума експорту до країн ЄС склала 339,4 млн. дол., що відповідає 82% від загальної суми доходу від його експорту. Але за даними ЄС в наступні 10 років очікується зменшення виробництва ріпаку на користь сої та соняшнику, тому що виробництво біопалива більше не буде в пріоритеті.

До того ж такі культури як ріпак та соняшник потребують особливого контролю за станом посівних площ. Час, який є необхідним для відновлення землі після вирощування цих культур, становить від чотирьох до шести років. За даними експертів частка "важких" культур не повинна перевищувати 12-15%, потребує постійного контролю за станом ґрунтів та виконання плану сівозміни.

На наш погляд було б доцільним включення пункту про обов'язкові сівозміни у договір оренди посівних площ за умов контролю його виконання зі сторони не тільки орендодавця, а й державних та регіональних служб. До того ж бажаним є

обов'язкове зростання строку оренди до 10 років, що змусить орендарів більш дбайливо ставитися до землі.

Низький рівень доданої вартості продукції агропідприємств. Продукція агропідприємств реалізується на зовнішніх ринках в основному як сировина. Ефективний розвиток аграрних підприємств неможливий без формування ланцюжків доданої вартості, які пов'язані з підвищенням якості сільськогосподарської продукції, забезпеченням її екологічності, глибиною переробки сировини, раціональним використанням ресурсів та зростанням енергоефективності виробництва.

Одна з найбільш перспективних тенденцій, яка спостерігається сьогодні в світі – помітне зростання ринку продуктів переробки зерна і олійних в порівнянні з сировиною (жито, кукурудза, овес, рис, сорго, соя, рапс, соняшник), на 19% і 9% відповідно. Однак квоти на постачання сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю, які нам визначили в ЄС, вкрай незначні та можуть бути виконані за експертними даними протягом 4-5 днів [9].

Тому, визначаючи напрями розвитку агробізнесу, необхідно урахувати як потреби інших зовнішніх ринків, так й потреби внутрішнього ринку. Найчастіше виробництво продукції з високою доданою вартістю на практиці вирішується як диференціація бізнесу, організація на підприєм-

стві нового напрямку бізнес-діяльності, пов'язаного з поглибленою переробкою сировини та підвищенням ефективності використання окремих видів ресурсів.

В експертному середовищі пропонують різні підходи до отримання сільськогосподарської продукції з доданою вартістю. Як найбільш перспективні розглядають наступні рішення:

– біогазові станції, які поряд з виробництвом електроенергії забезпечують виробництво рідких і твердих біодобрих. Така станція замикає традиційний виробничий ланцюжок агропідприємства – утилізує відходи, споживає продукцію, виробляє добрива та електроенергію;

– цукрові заводи, які сьогодні розглядають як агро-біо-енерго-хімічні комплекси. Такі комплекси можуть забезпечувати виробництво цукру, добрив (маляс), електроенергії (тому що, як правило, мають свою ТЕЦ), виробництво біоволокна та окремих компонентів, що можуть використовуватися у хімічній галузі та інше;

– використання лузги соняшника як для виробництва пелет, що забезпечує прибуток на рівні 4-5 євро на 1 тону лузги, так й для більш складних технологічних рішень: паливо для виробництва пари на технологічні потреби або для виробництва електроенергії, що дозволяє створити практично безвідходне виробництво та знизити витрати на газ, мазут або вугілля;

Таблиця 1

Характеристика пріоритетності окремих видів сільськогосподарських культур для аграрних підприємств

Рік	Культури зернові та зернобобові				Соняшник	Соя	Ріпак та кольза
	всього	у тому числі					
		пшениця	ячмінь	кукурудза			
Посівні площі, тис. га							
2000	13646,5	5619,3	3985,2	1364,4	2670,7	64,4	213,1
2010	15090,0	6451,0	4504,8	2708,6	3667,3	1032,2	864,4
2013	15681,6	6418,8	3167,2	4883,1	4019,2	1264,5	985,5
2014	14800,8	6061,2	3040,9	4691,3	4230,9	1691,1	855,8
2015	14738,4	6866,6	2825,2	4122,7	4092,6	2002,5	665,8
2016	14401,2	6200,9	2867,2	4285,5	4968,1	1717,4	441,5
2017	14623,6	6369,4	2506,9	4520,0	4953,6	1837,0	774,3
Виробництво, тис. т.							
2000	24459,0	10197,0	6871,9	3848,1	3025,7	64,4	131,8
2010	39270,9	16851,3	8484,9	11953,0	5585,6	1611,5	1394,5
2013	62285,3	21927,8	7351,9	30862,0	9445,8	2572,6	2291,9
2014	63859,3	24114,0	9046,1	28496,8	8681,7	3674,6	2149,5
2015	60125,8	26532,1	8288,4	23327,6	9549,2	3675,0	1709,3
2016	66088,0	26043,4	9435,7	28074,6	11730,1	3999,5	1123,1
2017	61916,7	26158,0	8284,9	24668,8	10596,7	3647,1	2161,1
Зростання посівних площ за період, %							
	107,2	113,3	62,9	331,3	185,8	2852,5	363,4
Зростання виробництва за період, %							
	253,1	256,5	120,6	641,1	350,2	5663,2	1639,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [9]

– використання соломи для виробництва енергії. Сьогодні її вже використовують для виробництва та експорту пелет, але не використовують для опалення у промислових масштабах. Причина у відсутності на Україні технології створення гранульованої та тюкованої соломи. Потенціал цього напрямку дуже значний. Є й інші пропозиції.

Але такий підхід буде економічно доцільним, якщо виробник стане здійснювати моніторинг ринку, на якому він планує працювати, створювати попит на свою продукцію, відстежувати тенденції розвитку товарного ринку. З урахуванням обов'язкового впровадження нових технологій, таку діяльність можна охарактеризувати як інноваційну для окремого підприємства. Тобто подальший економічний розвиток агропідприємств пов'язаний з забезпеченням їх орієнтації на інноваційні рішення у різних напрямках свого бізнесу.

Невідповідність рівня якості продукції аграрних підприємств вимогам ЄС. Низький рівень конкурентоспроможності окремих підприємств. Вирішуючи завдання зростання доданої вартості, необхідно урахувати екологічні вимоги до продукції та діяльності підприємства. В ЄС від 5% до 30% собівартості продукції можуть бути результатами виконання заходів, що забезпечують реалізацію екологічних вимог до неї. Без урахування екологічних чинників продукція агропідприємств втрачає конкурентоспроможність.

Високий рівень витрат на транспортування зерна. Підраховано, що витрати українських підприємств-експортерів на транспортування зерна на 40% перевищують аналогічні витрати у Німеччині та на 30% – у США, що пов'язано з низькою ефективністю логістичних рішень та станом доріг у країні.

Державна підтримка аграрних підприємств. Проект держбюджету України на 2018 рік передбачає 7,3 млрд. грн. державної допомоги сільгоспвиробникам проти 6,3 млрд. грн. у 2017 році. В 2017 році почала виплачуватися спеціальна бюджетна дотація для аграрних підприємств. Вона була введена в кінці 2016 року і передбачає дотації пропорційно розміру сплаченого до бюджету ПДВ. Однак це не вирішує проблем галузі за умов недостатнього технічного оснащення аграрних підприємств, застарілих основних засобів та значних ставок по кредитах.

Недостатній рівень фінансування аграрних підприємств. За даними Державної служби статистики саме цей чинник більше 30% підприємств розглядають як основний, що заважає економічному розвитку як окремого підприємства, так й всього агропромислового комплексу [10]. У 2017 році аграрними підприємствами освоєно 412,8 млрд. грн.. капітальних інвестицій, що на 22,1% більше від обсягу капітальних інвестицій 2016 року. Основним джерелом фінансування

капітальних інвестицій залишилися власні кошти підприємств – 69,9% загального обсягу.

Грамотне управління фінансами аграрних підприємств є тим чинником, який на рівні з правильним вибором насінневого матеріалу та технологій, достатнього технічного потенціалу підприємства, забезпечує його стійке функціонування та економічний розвиток. Прагнення до розширення виробництва, валютні надходження, інвестиційна активність, надійність позичальників підвищують зацікавленість банків у кредитуванні аграрних підприємств. Сьогодні на фінансовому ринку діє декілька програм, які розроблені саме для цих позичальників [11]:

– Credit Agricole Bank пропонує кредитування оборотних коштів аграрним підприємствам-виробникам, які реалізують продукцію компаніям-партнерам французького банку;

– «Райффайзен банк Аваль» пропонує як кредит під оборотні кошти, так й послугу факторингу, що дозволяє отримати без заставне фінансування з дисконтом 10% від вартості відвантаженої продукції;

– схеми короткострокового фінансування аграріїв існують в «ОТП Банку» та «ПроКредит Банку», за якими кредитні кошти виділяються під придбання ЗЗР та насіння у визначених заздалегідь постачальників-партнерів. Є програми короткострокового кредитування й у інших банках.

З метою вирішення завдань інвестиційного кредитування банки створюють союзи з постачальниками сільгосптехніки, що дозволяє встановити більш низькі процентні ставки, впровадити спрощену процедуру оформлення кредиту. Так Credit Agricole Bank має 25 таких партнерів, «Райффайзен банк Аваль» та «Про Кредит Банк» – по 30. Часто по партнерським програмам долю ставки покриває продавець, що знижує її для підприємства-позичальника.

Окремою групою існують банківські продукти для «зеленого кредитування», підвищення рівня енергоефективності виробництва, реалізації інноваційних програм та проектів. Вони, як правило, мають більш гнучкі умови та не є масові.

Особливий інтерес визиває такий фінансовий інструмент як аграрні розписки, який є продуктом проекту IFC «Аграрні розписки в Україні». Він націлений на середній та малий бізнес, є можливістю швидко та дешево отримати необхідні кошти для забезпечення операційної діяльності. До достоїнств цього інструменту можна віднести отримання додаткового фінансування, додатковий спосіб розрахунків з постачальниками, захист від коливання цін на продукцію агропідприємств, можливість розширення бізнесу та інші.

Розглянуті напрями діяльності аграрних підприємств сьогодні є тими «контрольними точками», які дозволяють надати характеристику

сучасному рівню їх розвитку, визначити пріоритети у вирішенні стратегічних завдань підприємства по забезпеченню його конкурентоспроможності та формуванню умов подальшого економічного розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Можна зробити висновок, що аграрний сектор економіки країни сьогодні активно розвивається, але тренд розвитку нестійкий. Аграрна політика країни повинна постійно оновлюватися, що відповідатиме проблемам та питанням, пов'язаним з активним економічним розвитком сільського господарства.

Сьогодні економічний розвиток підприємств забезпечується трьома основними чинниками: інноваційною активністю або інноваційною орієнтованістю підприємств; сформованому відповідно стратегічним завданням економічного розвитку та достатньому потенціалу підприємства та забезпеченню конкурентоспроможності підприємства. Прийняття управлінських рішень щодо забезпечення подальшого розвитку аграрного підприємства потребує не тільки урахування рівня впливу вище визначених чинників, але й моніторингу змін зовнішнього середовища підприємства.

Тільки розуміння процесів розвитку аграрної сфери, змін щодо вимог як до якості продукції, так й до екологічних результатів діяльності самого підприємства, політики держави щодо забезпечення розвитку «зеленої економіки», фінансової підтримки бізнесу, розуміння прогнозів зміни інфраструктури товарних ринків аграрної продукції та зміни попиту на окремі види продукції дозволять підприємству своєчасно та обґрунтовано вибирати напрями і пріоритети подальшого економічного розвитку, залишатися конкурентоспроможним. Розробка методичного інструментарію обґрунтування вибору напрямів та пріоритетів

розвитку підприємства стане основою подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Індекс сільськогосподарської продукції у 2017 році (попередні дані). Експрес-випуск. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Дорош-Кізім М.М., Дадак О.О., Гачек Т.С. Перспективи розвитку агропромислового комплексу України в умовах євроінтеграції. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. 2017. Т. 19, № 76. С. 47–55.
3. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. / [за заг. ред. Я. А. Жаліла]. К. : НІСД, 2011. 104 с.
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.
5. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. Економіка АПК. 2017. №5. С. 12-18.
6. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент. 2016. № 9. С. 34-42.
7. Статистичний щорічник України за 2016 рік / [за редакцією І. Є. Вернера] Державна служба статистики України. 2017. 558с.
8. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2017 рік / [відповідальний за випуск О. Прокопенко]. Державна служба статистики України. 2018. 222 с.
9. Создание добавленной стоимости в агросекторе. URL: <https://msb.aval.ua/ru/news/?id=27342>
10. Очікування сільськогосподарських підприємств у I кварталі 2018 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності. Експрес-випуск. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Кремень В. Кредитная синергия: кто финансирует аграриев. Latifundist.com. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/344-kreditnaya-sinergiya-kto-finansiruet-agrariyev>